

Anmeldelser og noter

T. H. Croxall:

KIERKEGAARD COMMENTARY.

London 1956, 263 pp, (James Nisbet & Co.)

Dr. Croxall udsendte for nogle aar siden sin mere velmente end vellykkede bog »Kierkegaard Studies« og har nu – efter at have lært Dansk i større omfang – sat sig ind baade i Kierkegaards »Papirer« og i en del af den nyere skandinaviske, specielt danske forskning. Det har resulteret i en noget større bog end den foregaaende.

I en række kapitler gennemgaas i kronologisk-systematisk orden Kierkegaards forfatterskab og forfatteren prøver at forklare dets hovedbegreber og deres indbyrdes sammenhæng. Trods den umage, som aabenbart er anvendt, er resultatet beklageligvis kun maadeligt. Den nuancering og præcision, som er saa paakrævet ved tolkningen af Kierkegaards tanker, den savnes ganske. I stedet faar vi en lang samling almindeligheder. Forfatteren har som nævnt benyttet en del af den nyeste danske forskning, men paa ganske uselvstændig maade. Mange steder kopieres baade specielle historiske oplysninger og tolkninger uden nogen som helst kildeangivelse. Det siges fx i Croxalls indledning til »Philosophiske Smuler« (p. 164f) bl. a. »... in the first draft of the title-page three questions in the first person are proposed ... these three questions, which are really one, lie against the background of biblical criticism which began in the

seventeenth century and grew acute at the end of the eighteenth. Lessing, in 1777, produced his essay Ueber den Beweis des Geistes und der Kraft... etc.« Denne passage kan sammenlignes med følgende: »Naar K. stillede disse tre Spørgsmaal, der kun er eet, skyldtes det bl. a. den Uro, som fremkaldtes ved Bibelkritikken... den kritiske Bibelforskning, der begyndte i det 17. Aarh., satte i 1770'erne Sindene i Bevægelse. Lessing deltog bl. a. med... Über den Beweis des Geistes und der Kraft etc.« (S. K. Værker i Udvalg, ved F. J. Billeskov Jansen, IV, 1950: Indledninger og Tekstforklaringer, 153). Sammenligningens resultat kan vel siges at være, at Croxall har vist sig som en ganske god oversætter. Gælder det begrebsanalyser, saa svigter Croxall totalt, naar han selv skal forsøge sig og ikke har fundet noget at plagiere. Man kan tage, rent eksempelvis, hans udtalelser om et saa centralt begreb som contemporaneity (p. 178f. og 208f.). Vi faar kun et endda ikke særlig godt resumé af de relevante kapitler i »Philosophiske Smuler« og »Indøvelse i Christendom« og et par kritiske bemærkninger mod nogle aldeles inferiøre forskere. Den eneste monografi om begrebet, altsaa Lønnings, kender Croxall aabenbart slet ikke, skønt den er udkommet to aar før hans eget opusculum. I de indledende bemærkninger hedder det bl. a. (p. xix) »I have been scrupulous in quoting

sources«. Det maa forfatteren vel saa mene. En gennemgang af bogen har dog i adskillige tilfælde vist, at ikke mindst de mange smaa, specielle oplysninger og forklaringer, der faar den til at synes saa lærd, ganske savner kildeangivelser. Ganske tilfældigt kan dette forhold næppe være. Forfatteren har simpelthen prydet sin bog med andres lærdom, og den indeholder da ogsaa mange troværdige oplysninger. Lærdom, selv om man er kommet saa let til den som Croxall, er imidlertid ikke tilstrækkeligt, den maa benyttes med forstand.

Det er beklageligt, at der stadig kan fremkomme den slags bøger om Kierkegaard. De holder langt mindre end de naivt pralende giver løfter om og derved holdes læserne for nar. Croxall har, alene af rent sproglige grunde, haft gode muligheder for at skrive om ikke just en selvstændig bog, et forskningsbidrag i egentlig forstand, saa dog en sammenfatning af andres resultater; men disse muligheder har han udnyttet rent forbavsende daarligt. Lærdom er der paa sin vis ganske vist nok af; men kyndigheden glimrer ved sin fraværelse.

N. Th.

Anna Paulsen:

SØREN KIERKEGAARD, DEUTER
UNSERER EXISTENZ

Hamburg 1955, 463 pp. (Friedrich Wittig Verlag).

Denne nye tyske samlede fremstilling af Kierkegaards liv og tankeverden er særdeles læseværdig. Ikke mindst den nye læser kan gennem den faa en stort set velfunderet og paalidelig vejledning.

Som venteligt er der ikke, hvad det rent biografiske stof angaar, hverken fremdraget nyt materiale eller søgt anlagt afgørende nye synspunkter paa det gammelkendte. Bogens forfatter, der er teologisk doktor, behersker fuldstændigt Kierkegaards modersmaal og har naturligvis benyttet (og selv oversat fra) *Værker* og *Papirer*, men ikke *Breve* og *Aktstykker*. Af de ældre fremstillinger mærkes især indflydelse fra P. A. Heiberg, Geismar og Hirsch, og af de nyere tages der stedvis explicit stilling til Hermann Diem, Wilh. Anz og Knud Hansen. Det maa derimod beklages, at de mange andre bidrag til forskningen fra de seneste aar synes ukendte for værkets forfatter.

Dispositionen er fortræffelig og overskuelig. Efter en kort skildring af Kierkegaards ungdomsaar, følger de tre hovedafsnit: Das Gespräch mit Regine, Das Gespräch mit der Zeit og Das Gespräch mit der Kirche. Maaske det i udførelsen burde have været tydeligere fremhævet, hvorledes Kierkegaards forfattervirksomhed dog stort set blev en monolog, da modparten jo næsten ikke tog til orde, og det kunde tillige have været klarere fremhævet, hvilken rolle sprog og litterær form spillede for Kierkegaard i hans forsøg paa at faa en dialog i stand, paa at raabe det 'moderne' menneske op.

Udførelsen er kyndig og sympatisk, selv om maaske nogle læsere vil anke over, at forfatteren har holdt sig næsten for nær op ad kildernes ordlyd. Der er mange parafraser og rigeligt med citater, baade kendte og mindre kendte. Gengivelsen af Kierkegaards

tanker er gennemgaaende trofast; men medens man kun med vanskelighed kan tale om, at bogen har en tese i positiv forstand— det skulde da være udredningen af menneskets eksistensmuligheder overfor Gud — saa er der interessante bemærkninger af kritisk karakter. Anna Paulsen vil saaledes mene, at en skæbnesvanger indflydelse fra den tyske idealisme (særlig hvad angaar begrebet aand) har medført en udglidning og skævhed, i forhold til nytestamentlig forkyndelse, i forfatterskabets sidste periode, ja allerede i *Philosophiske Smuler*.

Dette kritiske synspunkt er mindre originalt end udførelsen. Her blot den bemærkning, at dels er der ikke ført tilstrækkeligt bevis for dets rigtighed, dels er der ikke skelnet skarpt mellem intention fx hos Hegel og hos Kierkegaard. En udtømmende besvarelse af problemet ventes da stadig. *N. T. b.*

Under titlen »On Authority and Revelation« har Walter Lowrie oversat Kierkegaards »Bogen om Adler« (Princeton University Press, 1955, 205 pp.) og skrevet en fyldig indledning til den. Lowrie har dog ikke — saaledes som Haecker i sin tid ved den tyske oversættelse — blot oversat værket i dets første skikkelse, men har optaget en hel del af Kierkegaards senere indskud. Det er for saa vidt lykkedes, som der er kommet en udmærket sammenhængende bog ud af det, og en fortegnelse bag i bogen gør rede for kildeforholdene. Filologisk er det dog en betænkelig sag saaledes at konstruere en tekst. Det havde været bedre, saaledes

som Lowrie har gjort for de forskellige forords vedkommende, der er oversatte hver for sig, at bringe skriftet i dets første skikkelse og saa bagefter lade følge senere ændringer og tilføjelser. — En meget omhyggelig recension af Lowries arbejde er givet af Howard A. Johnson i »Theology Today«, 1955, 380—88.

Walter Lowries bekendte »A Short Life of Kierkegaard«, der første gang udkom 1942, er af Günther Sawatski blevet oversat til tysk med titlen »Das Leben Sören Kierkegaards« (Düsseldorf-Køln, 1955, 237 pp.)

De officielle oppositionsindlæg, af prof., dr. philos. Paulus Svendsen og prof., dr. theol. Johan B. Hygen, ved P. Lönnings disputats »Samtidighedens Situation«, findes trykt i »Norsk teologisk Tidsskrift«, 1956, 1—56.

Katalogen over Mindeudstillingen for Kierkegaard paa Det kongelige Bibliotek i København 27. oktober til 21. november 1955 er usædvanlig vel tilrettelagt og smukt udstyret. Den beholder sin værdi især ved prof., dr. phil. F. J. Billeskov Jansens indledende essay om »Kierkegaardsforskningen uden for Kierkegaards Fædreland« og ved de mange reproduktioner, hvoraf flere er nye, af hans manuskripter og af hans møbler og andre ejendele.

Under titlen »Vues sur Kierkegaard« har Georges Henein og Magdi Wabha samlet fjorten afhandlinger om Kierkegaard. Forfatterne er næsten alle saa

godt som ukendte hertillands. Jean Wahl staar som første bidragyder – med den samme afhandling, nemlig »Kierkegaard et le Romantisme«, som han tidligere har publiceret i »Orbis Litterarum« særnummer »Symposion Kierkegardianum«. Bogen, der er udkommet i Cairo, har væsentligt interesse ved at vise en ikke sjældent ganske lidenskabelig stillingtagen til den danske tænker.

I Fischer Bücherei's bekendte serie har Hermann Diem udsendt et tysk udvalg af Kierkegaard med en ret fyldig indledning under titlen »Sokrates in Dänemark« og med en afslutning, ogsaa indeholdende tekster fra kirkekampen. Udvalget er kronologisk, rummende afsnit fra »Enten–Eller«, »Frygt og Bæven«, »Stadier paa Livets Vei«, »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift«, den første af de »Fire opbyggelige Taler« fra 6. dec. 1843, »Indøvelse i Christendom« og fra »Sygdommen til Døden«. Diem har selv oversat afsnittene fra »Enten–Eller« og fra »Stadier paa Livets Vei«, medens de øvrige tekster er laant fra den nye, komplette oversættelse, der udkommer paa Hegner Verlag.

Blandt de mange mindre antologier indtager Diems en fremtrædende plads ved den kyndighed, den vidner om. Den hidtil bedste er dog vist alligevel Cornelio Fabro's i serien »I Classici della Filosofia« (Collezione diretta da Michele Federico Sciacca, Societa Editrice Internazionale, Torino 1952, 275 pp.). Dispositionen og udvalget deri er lige fremragende: L'esistenza fuori della

fede, Il problema della fede, La vittoria della fede, La vita della fede, Il compimento della fede.

Paul V. Rubow har udgivet sine to kronikker (Berl. Aftenavis 27. maj og 20. juni 1955) som bog med titlen »Kierkegaard og Kirken«. (Gyldendal).

P. G. Lindhardt har i serien »Horizont-Hefterne« (forlaget Aros, Aarhus) udsendt »Søren Kierkegaards angreb paa folkekirken«. Et afgørende synspunkt deri kendetegnes ved disse citater: »Kierkegaard ville ikke 'munkekristendom', men fremkalde en indrømmelse, ikke for indrømmelsens skyld, med for ved dens hjælp at skaffe plads for forkyndelsen af Guds barmhjertighed som evangeliets eneste indhold,« og »... samtidig er indrømmelsen kristendommens indrømmelse til enhver, som redeligt til tilstaa, at han ikke kan og ikke vil opfylde dens krav, og da en indrømmelse, som ikke blot skal taales, men respekteres, fordi den da er eet med selve evangeliet om Guds barmhjertighed.«

Frithiof Brandt har paa svensk forlag (Natur och Kultur, Sth.) udgivet en introduktion »Søren Kierkegaard«, en fortrinlig skrevet, klar oversigt baade over Kierkegaards liv og tankeverden, særlig værdifuld ved sin psykologiske forstaaelse og ved paapegelsen af aandshistoriske paralleler, bagud fx til Pascal, fremefter til eksistensfilosofien. Dette sidste kommer særligt frem i gennemgangen af »Begrebet Angst« og »Afsluttende uvidenskabe-

lig Efterskrift«. – Paa saa faa sider, 86, at behandle hele det vanskelige og vældige emne er overordentligt krævende. Intet væsentligt tør udelades og en ofte betydelig forenkling er nødvendig. I det store og hele er denne lille bog for den helt nye læser af Kierkegaard vellykket; man kunde blot have ønsket i hvert fald et par antydninger mere bl. a. i gennemgangen af »Efterskrift«, hvor det ikke rigtigt kommer frem, hvilken forskel der er paa det stadium, hvor subjektiviteten er sandheden og det, hvor den er usandheden; og man kunde have ønsket eksistensfilosofien karakteriseret ud fra Kierkegaard saaledes som fx Sløk og Prenter har gjort det.

Adskillige tidsskrifter har i 1955 og i den forløbne tid af 1956 indeholdt afhandlinger om Kierkegaard. Af dem, der er kommet redaktionen i hænde, skal først nævnes de foredrag, der blev holdt paa den internationale kongres i August 1955 i København: (alfabetisk efter forfattere)

H. Diem: Kierkegaards Hinterlassenschaft an die Theologie (i: »Antwort«, Festschrift zum 70. Geburtstag von Karl Barth).

P. Mesnard: Kierkegaard aux prises avec la conscience française (i: Revue de Littérature comparée, 1955, 453–78).

V. Lindström: La Théologie de l'imitation de Jésus-Christ chez Sören Kierkegaard (i: Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses, 1955, 379–92).

Johs. Sløk: Das existenzphilosophische

Motiv im Denken von Kierkegaard (i: Studia Theologica, 1956, 116–30).

*

W. Boehlich: Kierkegaard und Deutschland (i: Dänische Rundschau, hrsg. vom Dänischen Aussenministerium, 1955 nr. 8).

J. Bukdahl: Tordenvejret og Gentagelsen, omkring Kierkegaardlitteraturen (i: Dansk Udsyn, 1956, 3–24).

T. H. Croxall: Kierkegaard as seen by an Englishman (i: Danish Foreign Office Journal, publ. by the Ministry for Foreign Affairs, 1955 no. 17).

B. Delfgaauw: De Kierkegaard-studie in Scandinavie (i: Tijdschrift voor Philosophie, 1955–56, fortsat).

B. Delfgaauw: Kierkegaard-congresse Kopenhagen 10–16 Aug. 1955 i: Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie, 1956, 98–106).

Siegfr. Hansen: Die Bedeutung des Leidens für das Christusbild Sören Kierkegaards (i: Kerygma und Dogma, 1956, 1–29).

S. Holm: Grundtvig und Kierkegaard (i: Zeitschrift für systematische Theologie 1954).

Paul L. Holmer: Kierkegaard and religious propositions (i: The Journal of Religion, 1955, 135–46).

H. Höirup: Grundtvig and Kierkegaard, their Views of the Church (i: Theology Today, 1955, 328–43).

Howard A. Johnson: Kierkegaard and Politics (i: Anglican Theological Review, 1956, 32–41).

V. Leemanns: De wordingsjaren van Sören Kierkegaard (i: Tijdschrift voor Philosophie, 1955, 623–62).

V. Lindström: Problemet objektivt-subjektivt hos Kierkegaard (i: *Nordisk Teologi*, festskrift till Ragnar Bring 1955, 85-102).

Walter Lowrie: Translators and Interpreters of S. K. (i: *Theology Today*, 1955, 312-28).

G. Malantschuk: Kierkegaard og Nietzsche (i: *Det danske Magasin*, 1955, 381-96).

P. Mesnard: Comment définir la philosophie de Kierkegaard? (i: *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses*, 1955, 393-403).

F. Meyer: Kierkegaard et Unamuno (i: *Revue de Littérature Comparée*, 1955, 478-93).

Paul S. Minear: Thanksgiving as a Synthesis of the Temporal and the Eternal (i: *Anglican Theological Review*, 1956, 4-15).

W. Rehm: Kierkegaards Antigone (i: *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 1954, 1-39).

D. Ritschl: Kierkegaards Kritik an Hegels Logik (i: *Theologische Zeitschrift*, 1955, 437-66).

N. Thulstrup: Problemkomplekset Kierkegaard (i: *Det danske Magasin*, 1955, 369-81).

N. Thulstrup: Theological and Philosophical Kierkegaardian Studies in Scandinavia 1945-53 (i: *Theology Today*, 1955, 297-312).

N. Thulstrup: America Discovers a New 'Classic' (*Danish Foreign Office Journal, Special Issue for the United States*, 1955).

H. Toldberg: Goldschmidt og Kierkegaard (i: *Festskrift til Paul V. Rubow*, 1956).

N. H. Søb: Søren Kierkegaards lære om paradokset (i: *Nordisk Teologi*, festskrift till Ragnar Bring, 1955, 102-22).

John Wild: Kierkegaard and Contemporary Existentialist Philosophy (i: *Anglican Theological Review*, 1956, 15-32).

I: *La Table Ronde*, no. 95, nov. 1955, findes bidrag af P. H. Tisseau, J. Hohlenberg, M. Savin, G. Malantschuk, Karl Jaspers, G. Marchal, Louis Lavelle, Gabr. Marcel, Cl. Elsen, J.-J. Kim, Alain, N. Thulstrup.

BERETNING

om kongres for Kierkegaard-forskning i København 10.-17. aug. 1955.

I dagene 10-17 aug. 1955 blev der af Søren Kierkegaard Selskabet paa Københavns Universitet afholdt den første internationale kongres for Kierkegaard-forskning.

Kongressens tema var: Kierkegaards tankeverden og dens betydning i fortid og nutid, og dette blev belyst gennem en række foredrag ledsaget af ofte langvarige og brogede diskussioner.

En række fremtrædende forskere fra de vesteuropæiske lande, fra U.S.A og Japan var indbudt, og Søren Kierkegaard Selskabet havde den glæde, at de fleste af de inviterede saa sig i stand til at komme til stede. Der var adgang for gæster til at overvære foredragene og diskussionerne paa kongressen, og baade fra de skandinaviske lande, fra U.S.A., fra Japan, fra Tyskland og fra

Østrig kom flere gæster. Den angelsaksiske verden var svagest repræsenteret paa kongressen.

Baade filosofiske, teologiske, psykologiske og litteraturhistoriske (æstetiske) Kierkegaard-forskere var indbudt til kongressen, der formede sig som en fri, videnskabelig sammenkomst uden 'konfessionelt' præg.

I næsten alle diskussionerne efter de enkelte foredrag deltog særlig prof. Hermann Diem og prof. Pierre Mesnard med kyndighed og myndighed. Af andre diskussionsdeltagere maa fremhæves Kierkegaard Selskabets formand, prof. N. H. Søe, dets næstformand, prof. F. J. Billeskov Jansen, prof. W. Leendertz (Nederland), dr. B. Delfgauw (Nederland), dr. F. C. Fischer (Tyskland), prof. Valter Lindström (Finland), dr. P. Lønning (Norge), prof. L. Richter (Tyskland), dr. K. Sorainen (Finland).

Man bemærkede en ret tydeligt markeret forskel i de metodiske synspunkter for Kierkegaard-forskningen mellem paa den ene side de tyske deltagere og enkelte af de nordiske, og paa den anden side de skandinaviske og franske. Medens man fra tysk side saa godt som udelukkende vilde behandle problemkomplekset Kierkegaard under en systematisk synsvinkel, teologisk eller filosofisk, saa blev det fra nordisk side betonet, at den almindelige filologisk-historiske metode ogsaa maa anlægges overfor de kierkegaard'ske tekster. Det blev fra den side fremhævet, at det er af betydning for forstaaelsen af Kierkegaards saa udpræget polemiske forfatterskab at kende det aandelige

milieu, som han levede i og som han dels lærte af, dels vendte sig imod i protest. Fælles for de to grupper var dog, at interessen koncentreredes om Kierkegaards tankeverden, ikke om hans personlighed og privatliv, og at derfor forsøgene paa en psykologisk tydning af denne – i modsætning til den lidt ældre Kierkegaard-forskning – ikke fandt synderlig interesse.

Ogsaa kritiske synspunkter overfor Kierkegaards tankeverden kom til orde paa kongressen, dels immanente, dels transcendent. Det blev drøftet, om Kierkegaards forfatterskab danner en konsekvent sammenhængende helhed uden indre modsigelser, eller om man kan tale om ændringer i synspunkter, forskydninger i begrebsdefinitionerne, og baade fra filosofisk og teologisk side blev der rejst kritiske indvendinger mod rigtigheden af hans teorier, som for eksempel hans »efterfølgelsens teologi«.

Det er vanskeligt at tale om noget konkret resultat af en kongres som den stedfundne. Meningsudvekslingerne mellem vidt forskellige forskere, der væsentligt har det fælles, at de alle studerer Kierkegaard, og lejligheden til et personligt møde mellem disse forskere maa formentlig siges at være det vigtigste udbytte af kongressen. For de danske arrangører og deltagere i kongressen var det i hvert fald af betydelig interesse og til personligt udbytte at træffe og udveksle meninger med saa mange fremtrædende forskere, hvis skrifter og afhandlinger om Kierkegaard værdsattes højt i Kierkegaards hjemland.

JOHANN GEORG HAMANN:

BRIEFWECHSEL

hrsgg. von von Walther Ziesemer und Arthur Henkel. Wiesbaden 1955 ff. Bd. 1: 1751-59, Bd. 2: 1760-69; 477 og 539 pp. (Insel-Verlag).

Der er tænkere, hvis skrifter, beregnede for offentligheden, er vanskelige at læse; men i hvis private optegnelser og breve deres anskuelser fremtræder i en lettere tilgængelig, mere ligefrem form. Der er andre tænkere, som kun i deres værker, eventuelt tillige i deres private optegnelser, fremlægger deres anskuelser og overvejelser, medens de i breve holder sig til andre emner. Hamann hører til den første gruppe, Kierkegaard til den sidste.

I regelen er som bekendt Hamanns skrifter ofte dunkle og skruede, udstyrede med alskens barbariske prydelser i retning af citater og allusioner til alle mulige og umulige klassiske og nyere forfattere. Det er næsten kun Robert Burton og hans udgiver og efterligner, den iøvrigt meget charmerende Holbrook Jackson, der har præsteret noget tilsvarende. Hos Hamann hænger dette træk vel sammen med, at han var autodidakt og for alt i verden vilde vise, at han alligevel i lærdom og vid meget godt kunde være med i det pæne selskab. Han udtaler sine tanker langt mere simpelt og ligetil i de mange breve, som han sit liv igennem skrev til familien og især til sine mange venner og bekendte.

En hel del af disse Hamann-breve har tidligere været trykte, især hos Roth, hos Gildemeister og i den samlede udgave af Jacobi's værker; men den fuldstændige udgave begynder først

nu at fremkomme. Allerede længe før krigen havde nu afdøde Walther Ziesemer begyndt sit indsamlingsarbejde og trykningen var begyndt, da næsten alt blev ødelagt ved et bombardement. Kun enkelte eksemplarer af de to første bind og korrekturer af de to følgende blev reddet sammen med manuskripterne til de følgende. Udgaven er beregnet at ville fylde otte bind i alt, og det sidste bind skal indeholde kommentaren.

Udgivelsen er smagfuld og, saavidt det er muligt at dømme uden at have set manuskripterne, forekommer tekstgengivelsen paalidelig. I slutningen af hvert bind findes kildeangivelser og personregister.

N. Th.

JOHANN GEORG HAMANN'S

HAUPTSCHRIFTEN ERKLÄRT...

Herausgegeben von Fritz Blanke und Lothar Schreiner. Bd. 1 og 7, Gütersloh 1956, 184 og 176 pp. (Carl Bertelsmann Verlag).

Ligesom man kunde iagttagte et betydeligt opsving i Luther-forskningen siden Weimarudgaven i sin tid begyndte at fremkomme, i Kierkegaard-forskningen siden de samlede, fuldstændige udgaver af hans værker og papirer, saaledes kan man allerede nu iagttagte en stedse stigende interesse for Hamann lige saa originale som righoldige og ofte vanskeligt forstaaelige forfatter-skab jævnside med fremkomsten af Nadlers udgave af hans »Sämtliche Werke« (Wien 1949 ff.) og af Ziesemers og Henkels udgave af hans »Briefwechsel« (Wiesbaden 1955 ff.). Ikke blot er der allerede fremkommet saa værdifulde monografier som fx Jansen

Schoonhovens, men i flere tidsskrifter begynder nu specialafhandlingerne at vise sig. Adskilligt tyder paa, at det vil gaa med Hamann som det er gaaet med Kierkegaard i den sidste menne-skealder: ikke blot er han objekt for rent historiske undersøgelser og genstand for systematiske tolkningsforsøg, men hans tanker indgaar i den aktuelle debat.

Forskningens primære opgave er selvfølgelig at tilvejebringe filologisk tilfredsstillende udgaver som det nu sker for Hamanns vedkommende. Selv om man kan have visse betænkeligheder og indvendinger mod Nadlers udgivesprincipper – og praksis, kan der dog næppe være tvivl om, at i den videre forskning vil de fem bind sammen med brevudgaven danne basis et godt stykke ud i fremtiden.

Den næste opgave er ikke, som man alt for hyppigt mener, at skrive sammenfattende fremstillinger, men at oplyse teksterne i detailler, altsaa at udarbejde indledede og kommenterede udgaver i hvert fald af hovedskrifterne. Netop for Hamanns vedkommende maa denne opgave siges at være ikke blot særdeles paatrængende, men overordentlig vanskelig at løse. Enhver læser af Hamann ved, hvor vanskelighederne ligger, men det er de færreste, som formaar at klare dem tilfulde.

Det er da paa forhaand al anerkendelse værd, at en gruppe yngre Hamann-forskere, overvejende teologer, har pataget sig det svære arbejde at levere netop indledende og kommenterede udgaver af Hamanns hovedskrifter. Der er samtidig kommet to

bind, hvoraf det første (bd. 1 i hele rækken), foruden en indledning af Fritz Blanke, indeholder en klar og velskreven forskningshistorie af Karl-fried Gründer og en meget omhyggelig bibliografi ved Lothar Schreiner, medens det andet bind (bd. 7 i rækken) indeholder Hamanns »Golgatha und Scheblimini« (optrykt efter Nadlers edition), indledet og kommenteret af Lothar Schreiner.

I forskningshistorien gives en stort set paalidelig, karakteriserende, refererende og kritiserende fremstilling, præget af forfatterens tilhørighedsforhold til den dialektiske teologi. Flere steder, mest udpræget ved omtalen af Unger, der reduceres betydeligt, men ogsaa under omtalen af Nadler polemiseres ihærdigt mod den schleiermacher-ske aandsretning, i litteraturforskningen jo repræsenteret bedst gennem Dilthey. Med rette finder forfatteren, at Ungers og Nadlers generelle karakteristik af Hamann som mystiker er vag og upræcis. Ligeledes med rette ankes over Nadlers utilfredsstillende sammenstilling af Hamann med den antikke gnosticisme. Derimod fremhæves Metzkes bekendte afhandling fra 1934 tillige med Fritz Blankes forskellige, mindre arbejder og især Jansen Schoonhovens store værk. Ikke med urette peges dog paa, at denne kyndige hollandske forsker har en tilbøjelighed til at tolke Hamann for nær op ad reformerte tankegange.

I denne forskningshistorie er kun bemærket ganske enkelte historiske unøjagtigheder, som kunde have været undgaaet. Det siges saaledes (p. 48), at

Kierkegaard første gang omtaler Hamann allerede i 1833. Det stemmer ikke, og den citerede optegnelse – forøvrigt ikke den første om Hamann – er fra 1836–37 (Pap. I A 340). Fejlen er formodentlig opstaaet ved benyttelse af Hæckers udvalg i stedet for grundteksten, men alligevel besynderlig, da forfatteren kender og omtaler Rode-manns dissertation og Bohllins supplerende bemærkninger dertil. Omtalen af Tage Schacks bog om Hamann er anerkendende, men andenhaands. Den er desuden ikke, som nævnt (p. 131), udgivet af Sigmund, men af Sigurd Petersen, der ikke kom angivet er sekretær i det danske Kierkegaard Selskab.

Medens forskningshistorien ogsaa hvad det typografisk-tekniske angaar er klar og let at finde rundt i, saa er den meget fyldige og omhyggelige bibliografi beklageligvis blevet ret uoverskuelig gennem det anvendte nummersystem (romertal for den systematiske inddeling og ny tælling, med arabertal, for hver ny afdeling). Her havde det været langt bekvemmere med en systematisk ordning i hovedgrupper (uden tal) og simpelthen fortløbende nummerering.

Indretningen af det andet udkomne bind, indeholdende »Golgatha und Scheblimini« med indledninger og kommentar af Lothar Schreiner, minder om den som teologer kender fra visse nytestamentlige kommentarer. Det er uskønt, men praktisk, at have tekst, punktcommentar og fortløbende, overvejende parafraserende interpretation paa samme side. Teksten er optrykt efter Nadler, men udgiveren har dog

ikke været ukritisk (se fx p. 140 note 8 og p. 161 note 56). Nadlers side- og linietal er anført. Under teksten staar først punktcommentaren, hvis historiske, undertiden ogsaa sproglige oplysninger uden skade ofte kunde have været fyldigere, medens interpretationen, saa nyttig den end er, kunde have været mere kortfattet. Forkortelsessystemet er højt udviklet.

Som de fleste af Hamanns skrifter er »Golgatha und Scheblimini« et lejlighedsskrift, polemisk rettet imod Mendelssohns »Jerusalem oder Über religiöse Macht und Judentum«, der udkom i foraaet 1783. Hamann skrev sit modskrift i januar og februar 1784, og efter flere genvordigheder lykkedes det at faa det trykt og udgivet i sommeren 1784. Derom handler udgiverens indledning, der ogsaa indeholder en oversigt over tidligere tolkninger af dette vanskelige skrift. Ikke mindst interessant er her Hegels karakteristik i hans store recension af Roths udgave, hvori han fremhæver Hamanns reformatoriske kristendomsforstaaelse. Bemærkelsesværdigt er det ligeledes, at udgiveren nogle steder i sin kommentar gør opmærksom paa Hamanns hip til Lessing, hvis »Nathan der Weise« og hele strid i anledning af Reimarusmanuskriptet jo endnu var i frisk minde. Ved sit lejlighedsskrift indtager Hamann en betydningsfuld plads mellem Luther og Kierkegaard, og udgiveren har gjort sig fortjent ved at fremlægge det paa en saadan maade, at læseren kan spares for en mængde eftersøgninger og kan anvende des

mere energi paa den tankemæssige til-
egnelse og kritiske stillingtagen til
værket.

N. Th.

Hans M. Wolff:

FRIEDRICH NEITZSCHE,
DER WEG ZUM NICHTS

Bern 1956, 309 pp. (Francke Verlag).

Forfatteren af denne introduktion til Nietzsches tankeverden har tidligere skrevet ganske læseværdige bøger, hvoraf kan fremhæves hans »Die Weltanschauung der deutschen Aufklärung«. Der kan ikke herske tvivl om hans solide kundskaber baade m. h. v. Nietzsches egne skrifter og til den nyere tolkning; men nogen synderligt fremragende præstation kan den foreliggende bog beklageligvis ikke kaldes. Synspunktet, at det er – som det siges – »das Verhältnis von Leben und Geist, das im Verlauf seiner innern Entwicklung immer mehr zum reinen Erkenntnisproblem wird« kan være frugtbar nok, især hvis begreberne »Leben und Geist« var klart definerede, hvad de ikke bliver hos Wolff. Dispositionen er kronologisk, følgende N.s hovedværker, der omhyggeligt refereres. Forfatteren har dog hyppigst gjort sig arbejdet alt for let ved simpelthen at sammenstille citater. Nogen sammenhængende tolkning bliver der ikke rigtig tale om, selv om bogens undertitel tyder i en rigtig retning. Vil man forstaa Nietzsche, saa er man dog vist bedre hjulpet med Jaspers og fx Struves og Malantschuks større og mindre afhandlinger end med denne bog.

N. Th.

Max Scheler:

VOM UMSTURZ DER WERTE

4. durchgesehene Aufl., hrsgg. von Maria Scheler. Bern 1955, 450 pp. (= Gesammelte Werke Bd. 3). Francke Verlag.

Den komplette udgave af Schelers værker skrider – som det hyppigt er tilfældet med den slags – langsommere frem end planlagt. Saa meget mere maa man med tilfredshed konstatere, hvor omhyggeligt editionsarbejdet udføres. Det nyeste bind er »Vom Umsturz der Werte«, der først udkom i 1915, altsaa i den periode i Schelers tænkning, hvor han var stærkest influeret af Husserl. Mest betydningsfuld i dette bind er jo utvivlsonst den store afhandling »Das Ressentiment im Aufbau der Moralen«, hvor forfatteren i sin blændende fremstillingsform, polemisk vendt mod Nietzsches berømte »Zur Genealogie der Moral«, fremhæver den afgørende forskel mellem antik og kristelig forstaaelse af kærligheden. At Scheler har ret i sin kritik af Nietzsche synes uomtvisteligt, og selv om bl. a. Nygren siden har kritiseret Scheler (i »Eros och Agape« I, 53–56 o. fl. st.), saa har dog denne ved sin distinktion gjort en betydningsfuld indsats. Stadig læseværdige er ligeledes afhandlingerne »Zum Phänomen des Tragischen« og »Versuche einer Philosophie des Lebens« om Nietzsche, Dilthey og Bergson.

N. Th.

Carl Schneider:

GEISTESGESCHICHTE DES ANTIKEN
CHRISTENTUMS, I-II

München 1954, 743 og 424 pp. (C. H. Beck Verlag).

Det er forholdsvis sjældent, at der fremkommer saa omfattende, lærde og

i flere henseender tillige saa originale værker som denne store, overvejende kulturhistoriske fremstilling af den ældste kristendom. Ogsaa for læsere af Kierkegaard, der jo atter og atter fremhævede Ny Testamentes kristendom, som han nu forstod den, i dens modsætning til kristenheden, som han kendte og vurderede den, er det af betydelig interesse at stifte bekendtskab med en moderne historikers syn paa urkristendommen.

Schneider har ikke villet skrive urkristendommens historie saaledes som saa mange andre (hvoraf kan nævnes Maurice Goguels to bøger: *La naissance du christianisme* og *L'église primitive*) ofte har gjort. I stedet vil han give et tværsnit, en strukturanalyse af de første kristne aarhundreder. Fremstillingen falder i syv hovedafsnit, nemlig Einleitung, Die Grundlagen (Die Lehre, die Person Jesu, Schüler, Paulus, Johannes), Entfaltung (Die Welt der Gefühle, Mystik und Enthusiasmus, Mythos und Gnosis, Lehre und Dogma, Glauben, Erkennen, Offenbarung, Gott, Christologie, Die Lehre vom Geist, Die Lehre vom dreifachen Gott, Natur Welt Schöpfung Mensch, Leid und Sünde, Das Werk des Erlösers, Tod Fortleben Auferstehung Weltende, Das Ethos, Zauber und Aberglaube), Die Gliederung (Die frühchristlichen Völker, Die Griechen, Die Orientalen, Afrika, Die übrigen Völker; Alter und Geschlecht: Kinder und Jugendliche, Männer, Frauen, Das Alter; Stand und Beruf: Handwerker und Kleinbürger, Soldaten, Kaufleute und Seefahrer, Landbevölkerung, Hof-

kriese, Politiker, Sklaven), Darstellung (Wort und Schrift, Kunst, Kultische Gestaltung, Organisation und Recht, Die Durchsetzung (Die geistige Durchdringung der Antike mit christlichen Ideen, Angleichung und Übernahme, Macht und Gewalt) og sluttelig: Das Ergebnis.

Gennemlæser man disse mange hundrede sider lærdom bliver hovedindtrykket dette, at i samme grad som forfatteren gaar fra de ydre forhold til de indre, i samme grad svigter hans forstaaelse. Med udgangspunkt i en udtalelse af Harnack hævdes det (I, 30 ff.), at kernen i Jesu lære findes i lignelsen om den fortabte søn: »damit verkündete Jesus einen schrankenlos liebender Gott, und auch das war in dieser Ausschliesslichkeit neu. Nicht nur, dass Gott über Böse und Gute seine Sonne scheinen lässt: das sagte Seneca auch. Aber dass sich Gott über den einen zurückgekehrten Verlorenen mehr freut als über die 99 »Gerechten« . . .« Heri finder Schneider i grunden den eneste, unægtelig særdeles betydningsfulde forskel paa kristendom og græsk-romersk filosofisk og religiøs tradition. Imidlertid, da han – som den ældre generation af liberalteologer – kun har øje for urkristendommens ethos og vil adskille den skarpt fra Kristi person og gerning, der ikke tillægges enestaaende betydning, saa kan det ganske vist lykkes ham til slut at gøre rede for, dels hvorledes denne kristne ethos satte sit præg paa antiken, dels hvorledes denne paa den anden side satte sit stempel paa kristendomsforstaaelsen; men det af-

gørende mangler. I forordet hedder det: »Dieses Buch untersucht eine geschichtliche Erscheinung, die W. Theiler die »immanente Entwicklung des Griechentums zur Religion« genannt hat. Methodisch geht es von der Überzeugung aus, dass der Historiker die einzige Aufgabe hat, die Phänomene von allen Seiten und mit allen ihm möglichen Mitteln zu beschreiben, nicht aber, nach einem geschichtsphilosophischen, gar metaphysischen Sinn zu suchen. Der Verfasser scheut sich nicht, damit wieder an die abgerissene Tradition der Geschichtschreibung des 19. Jahrhunderts anzuknüpfen.« Denne bestræbelse er ganske vist lykkedes, men ligesom saa mange historikere har forfatteren ikke gjort sig klart ogsaa hans standpunkt og metode er baseret paa en bestemt filosofisk anskuelse, der paa forhaand udelukker ham at forstaa

paa den ene side, hvad der konstituerer kristendommen, og paa den anden side, hvad der netop derved adskiller den ved en kløft fra antik filosofisk og religiøs tænkning, en kløft, som man saa, baade fra hedensk og kristen side, gang paa gang har søgt at fylde op eller slaa bro over.

I Schneiders værk er nedlagt en imponerende viden, og værket er særdeles velskrevet; man kan næsten bruge den som et slags leksikon til at slaa op i, naar man vil vide besked om noget bestemt, særlig om ydre forhold. Det er kun beklageligt, at forfatteren er saa dogmatisk i sin positivistisk-liberalteologiske grundopfattelse, at værket, hvad de principielle synspunkter angaar, nærmest er interesseløst og kun virker som en gentagelse af, hvad der var god latin for et par menneskealdre siden.

N. Th.

Meddelelse

fra DET KONGELIGE BIBLIOTEK, DANSKE AFDELING

Christians Brygge 8, København K.

I sin egenskab af museum for den danske litteratur i videste forstand tillader Det kgl. Biblioteks danske afdeling, der jo er det danske nationalbibliotek, sig at rette en henvendelse til alle, der får bøger og artikler trykt i udlandet, for at bede om deres hjælp.

Det kgl. Biblioteks danske afdeling modtager som bekendt sin væsentligste tilvækst ved lovbefalet pligtaflevering af de danske bogtrykkeres produktion; men til den danske litteratur på nationalbiblioteket hører også arbejder af danskere, trykt i udlandet, hvadenten der er tale om originalpublikationer eller oversættelser fra danske udgaver. Sådanne arbejder har biblioteket kun krav på, hvis en dansk forlægger er med i udgivelsen, og biblioteket søger derfor ad forskellige veje at holde sig bedst muligt orienteret om, hvad der kommer af danske bøger udenfor grænserne. Et særligt problem frembyder arbejder af danske offentliggjort i udenlandske tidsskrifter. Tidsskriftartikler spiller jo i vor tid en stadig større rolle, men det er meget vanskeligt for et bibliotek at skaffe sig overblik over hele produktionen. Bibliotekets særtryksamling er derfor langt mere ufuldstændig end samlingen af udenlandske danica i bogform.

For at kunne opbygge en så fuldstændig samling som muligt af den danske litteratur i videste forstand tillader biblioteket sig derfor at bede Dem om hjælp. Når talen er om bøger, beder man om at få meddelt, at de er kommet, og hvor de er kommet. medmindre det er belejligt for forfatteren direkte at give eller sælge et eksemplar til biblioteket. For artiklers vedkommende vil biblioteket med tak modtage et særtryk eller enkeltheft af de tidsskrifter, samleværker etc., hvortil landsmænd har ydet bidrag.

Henvendelsen gælder alle emner og faggrupper, både skønlitteratur, skole- og lærebøger og videnskabelige arbejder. I det omfang, forfatterne ligger inde med undværlige eksemplarer af ældre arbejder, vil man også være taknemmelig for at få meddelelse herom for at kunne undersøge, om biblioteket i forvejen har eksemplarer af disse i bog- eller særtryksamlingen; denne henvendelse gælder ikke mindst ikke-humanistiske forskere, hvis arbejder offentliggjort i udenlandske tidsskrifter danske afdelings særtryksamling kun i ringe omfang kan siges at dække.

Henvendelser i denne sag bedes rettet til: Det kgl. Bibliotek, danske afdeling, Christians Brygge 8, København K.

I det planlagte følgende bind af „Kierkegaardiana“ kan ventes afhandlinger om Kierkegaard og E. Th. A. Hoffmann, om Kierkegaard og mystiken, og om Kierkegaard og den tyske idealisme, foruden kritiske behandlinger af betydelige nye værker.